

Gruvminnen¹⁾

Av dr Johan Pontén.

I ett brev till Bergs-Collegium år 1690 skrev Karl XI bl. a. följande:

”... Alltså hafwe wi oss här med nådigst welat förklara, thet emedan theras wilkor, som arbeta uti Grufwor, ofta intet är hwarken mindre beswär eller äfwentyr underkastat, än theras, som för Riksens fiender lifwet wåga, och at jemwäl arbetet uti Bergwerken är så nödigt och profiterligt uti Wårt Rike, at the, som theruti brukas medelst then hielp the wid infallande olycka kunna hafwa at förwänta, icke mindre än redelige och tapre Soldater bör til frimodighet uti theras farliga arbete upwäckas; ...”

Karl XI jämställde i vissa avseenden gruvarbete och krig. Sedan den tiden torde differensen häremellan blivit rätt stor vad såväl besvärighet som äventyr beträffar, men fortfarande är dock arbetet i bergets innandömen mera riskfyllt, tungt och besvärligt än mången annan yrkesutövning.

I föreliggande bok berättar ett antal gamla gruvkarlar sina minnen från arbetslivet under tiden från omkring 1870 och fram till våra dagar, d. v. s. från det tidsskede, då rationalisering i förening med arbetarskydd och yrkeshygien efter hand radikalt förändrade gruvarbetets karaktär.

Av minnena från epokens tidigare skede får läsaren det intrycket, att Karl XI:s uppfattning ännu vid den tiden hade fog för sig. Självfallet dominerar beskrivningar av arbetsmetoder och deras tillämpning under skiftande betingelser, så som arbetaren upplevde dem.

Det berättas om det tunga arbetet med slägga och borrhstål, varmed man borde slå tre 8—10 dm djupa hål per skift. Hur många släggs slag med ena armen och vridningsrörelser med andra blev det per skift, per år? Det tyngsta arbetet var handlastningen, då c:a 30 ton malm per skift

skulle lyftas från mark upp i en vagn, som sedan sköts ut för hand. Hur många lyft på mer än 50, 25, 10 kg? Enligt gammal tradition sysselsattes nybörjare med detta arbete.

Dagens industriläkare, som har begreppen ensidiga rörelser och överbelastning med därav följande sjukdomstillstånd så aktuella, väntar sig antydningar om dylika. En enda gång i hela boken omnämnes en ryggåkomma, det är allt. Kan-ske förbleknar med tiden minnet av övervunna krämpor, som man tidvis fick dragas med, samtidigt som man var tvungen att arbeta för sitt uppehälle.

Varje författare berättar om svåra olycksfall och kusliga tillbud i form av ras, nedstörtningar och explosioner. Användningen av nitroglycerin (”sprängolja”) innebar mycket stora risker, då den exploderade av en stöt. En, som råkade tappa en ”hämtare”, förintades därhän, att de kvarlevor man återfann rymdes i en cigarrlåda. Skräcken för ras framskymtar och ännu vid denna tid visade sig Bergfrun eller dvärgar som förbud till större olyckor.

Sakliga redogörelser för olika brytnings- och bearbetningsmetoder finns i stor utsträckning och den, som läser hela boken, får en god inblick i såväl den allmänna arbetsgången i en gruva, som dess utveckling under denna betydelsefulla tid.

Med beundransvärd minnesgodhet redogöres ofta för avlöningar och timpenningar, som givetvis över lag var dåliga. Konflikter, ”uppvigling” och fackföreningsbildning med skarpa motsättningar mellan arbetstagare och arbetsgivare skildras men också patriarkalisk omtänksamhet och välvilja i verkligt bekymmersamma situationer.

Spritmissbruket florerade och i varje avsnitt super man och slåss, så att mången kommer till arbetet blåslagen och sönderriven. En gruvdirektör i början av 1900-talet ville höja sin gruvass

¹⁾ GRUVMINNEN. Nordiska Museet. Red. av Mats Rehnberg, 281 sidor.

ära och anseende genom att ha snygga och välvårdade anställda. Han komponerade därför en gruvarbetareuniform att användas på fritid. Den användes även av befälet och tillhandahölls för en billig penning. Men följden blev, att man i ökad omfattning kunde identifiera gruvarbetarna bland alla dem, som låg redlost berusade i dikena, och uniformen indrogs snart nog.

Langare uppträdde talrikt på platser, där avståndet till större samhällen gjorde denna hantering lönsam. Från uppbyggnadstiden i Gällivare berättas, att langarnästena var mycket talrika och medförde svåra störningar trots polisens ansträngningar. Gruvarbetarkåren tyckte slutligen att det gick för långt och marscherade i samlad trupp och rev ned alla kända langarnästen, varefter langarna måste ge sig iväg. Man kan här erinra sig Gustav II Adolfs förordning för Kopparbergsmännen 1621, där det beträffande detta heter "... Ty therefore försummas många Grufweskit och arbete; ther man och någon finnandes warder uti the små Stugor kring om

Grufwan, som säljer Öhl eller Bränwin, skola strax omkull rifwas; ty för theras skull (thet Gud nådeligen afwärje) kan mycken olycka upkomma".

Boken ger därjämte en mångsidig och ofta skrämmande skildring av de sociala förhållandena i gruvsamhällena på den tiden. Vid nya gruvor bodde man länge i kojor av torv, dynamitlådor o. dyl., varav många bilder finns i bokens rika bildmaterial.

Man kan nog säga, att de 18 berättarnas minnen av självklara skäl är ganska likartade. Dåliga förtjänster, nöd och trångboddhet, alkoholmissbruk återkommer och ger i början ett intryck av enformighet. Men var och en bidrar dock med någon ny detalj och en del ger ur kulturhistorisk synpunkt mycket värdefulla skildringar av gruvarbetarnas liv i helg och söcken. Boken som helhet ger en intressant exposé av industriell och social utveckling inom gruvhantering och gruvsamhällen.

Aderförkalkning och matfett

Under senare år har i pressen en livlig men delvis förvirrad diskussion i detta ämne förts. I nr 3 för 1960 av *Tidskriften Näringsforskning* refereras en sammankomst som ett antal framstående nordiska forskare inom hithörande område hade i början av juni 1960. Sammanställningen av deras föredrag ger den vederhäftigaste upplysningen om vetenskapens nuvarande ståndpunkt i hithörande frågor. Professor Bengt Borgström, Lund, ger en kort översikt över fettämnenas uppsugning och transport i organismen. Fettsyrornas transport från fettdepåerna tycks enligt senaste forskning försiggå med hjälp av en koppling till äggvitämnena, och en snabbare mobilisering av sådant fett från depåerna sker vid bristande tillgång på druvsocker för cellernas energibehov t. ex. vid svält. Vid god tillgång på druvsocker i blodet minskar utflödet av fett från depåerna. Vid denna utsädningsmekanism är en rad hormoner inblandade och mekanismen är ännu till stora delar okänd. Docenterna Norman och Sjövall i Stockholm refererar hur fettämnet kolesterol delvis omvandlas till gallsyror och utsöndras som sådana. Kolesterol är det fettämne

som stått i centrum för diskussionen om åderförkalkning. Genom ändring av dieten men också genom att påverka tarmens bakterieflora med antibiotica kan utsöndringen av gallsyror ändras och därmed också blodets halt av kolesterol. Professor Malmros i Lund berör en undersökning som pågår på hans klinik av de olika omättade fetternas inflytande på åderförkalkningen hos kaniner. Brist på den omättade fettsyran linolsyra, ökar hos kaninerna kolesterolhalten i blodet och påskyndar också utvecklingen av åderförkalkning. Om kosten innehåller rikligt med mättade fettsyror särskilt med korta kolkedjor (t. ex. i smörfett) behövs mera linolsyra för att hålla kolesterol nere på normala värden och skydda mot åderförkalkning. Dessa resultat har vunnits på kanin men undersökningar pågår nu för att avgöra om även den mänskliga åderförkalkningen är en bristsjukdom framkallad av brist på linolsyra. Professor Holman från Minnesota har med hjälp av en ny bestämningsmetod av omättade fettsyror i vävnader fastställt att en mängd av linolsyra motsvarande cirka 1 procent av kaloriintaget förefaller vara ett minimum för att